

Valy CEIA
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Existența și reprezentarea la Tacit. Configurări

Abstract: Showing a deep perception of the human soul, which never lets itself explored and revealed with more power and accuracy than in times of danger, the varied work of Tacitus steps out of its narrow socio-political frame. This paper follows the means by which the Roman historian succeeds in rigorously yet very concisely portraying the people's drive and actions and how precisely through this extreme simplicity he so grandly describes the Roman society. History is our teacher only if we can penetrate the deep meanings of the text. Rigorousness and objectivity, the finesse of descriptions, presence of gestures or, sometimes, absence of these are all trademarks of the writer through which he confirms history's status of *magistra vitae*.

Keywords: Tacitus, history, rigorousness, spirituality, comprehension

Rezumat: Învăderând o adâncă percepere a sufletului omenesc, care care niciodată nu ni se lasă explorat și descoperit cu mai mare forță și acuratețe decât în vremuri de primejdie, creația, variată, a lui Tacitus depășește cadrul său îngust socio-politic. Studiul urmărește felul în care opera istoricului roman reușește, cu rigoare și lapidaritate, să surprindă pe de o parte acțiunile oamenilor și resorturile acestora și pe de altă parte cum tocmai prin această simplitate extremă reușește să contureze cu mare forță societatea romană. Istoria este dascălul vieții noastre și al celor care ne urmează doar dacă avem capacitatea de a pătrunde în înțelegerile de profunzime ale textului. Rigoarea și obiectivitatea, finețea descrierilor, a surprinderii gesturilor ori, dimpotrivă, a absenței acestora sunt mărci ale scriitorului prin care el confirmă statutul istoriei de *magistra vitae*.

Cuvinte-cheie: Tacit, istorie, rigoare, spiritualitate, comprehensiune

Configurând limitele reprezentării, Michel Foucault vede istoria drept „zona cea mai erudită, cea mai în cunoștință de cauză, cea mai trează, cea mai încărcată, poate, a memoriei noastre; dar ea este, totodată, și fondul din care toate ființele vin spre existență și spre scânteierea lor de o clipă.”¹ Sunt aici amprente ale celebrei definiții ciceroniene: „Historia [...] testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae”². Într-adevăr, capabilă să concentreze în esență viața, plină de dinamism și de imensă complexitate, a umanității, istoria izbutește să adune într-olaltă nu doar ceea ce devine memoria faptelor umanității, ci și ceea ce, înscris în ființa omului, dă naștere acestor evenimente, întâmplări, atitudini. Privit astfel, imaginea de ansamblu a acestei ființe se răstoarnă. Astfel, dacă ne limităm la descrierea faptelor ca atare, atunci, evident, lucrurile sunt aprioric limpezi. Numai că o înțelegere seacă de fapte și de date se dovedește caducă. Dacă, într-adevăr, istoria este *magistra vitae*, atunci ea trebuie, în mod obligatoriu, să pătrundă cu mult dincolo de acestea. Istoria este dascălul vieții noastre și al celor care ne urmează doar dacă avem capacitatea de a pătrunde în înțelegerile de profunzime ale textului. Desenul fin, surprinzând mecanismele de adâncime ale acțiunilor omenești – fie ele fapte, fie ele mărci ale spiritului –, transformă istoria în veritabilă artă, în sensul său cel mai complex.

O astfel de dimensiune, fundamentală înspre conturarea fidelă a evoluției noastre, regăsim în creația lui Publius Cornelius Tacitus. Mai mult, așa cum ni se înfățișează grație scriitorilor greci și romani, cu întreita forță ce o caracterizează – gnoseologică, axiologică, nu mai puțin ontologică –, literatura autentică instituie un veritabil mecanism de edificare a unei existențe duse la modul altitudinal, responsabil față de sine doar în măsura în care atâta vreme cât este responsabil față de celălalt. Pentru Tacit, scriitor în sensul *deplin* al termenului, surprinderea realității, în desfășurarea sa complexă, nu arareori articulată antinomic, se dovedește crucială întru

¹ Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a ființelor umane*. Traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu. Studiu introductiv de Mircea Martin. Dosar de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers, 1996, p. 262.

² „Istoria e martorul vremilor, lumina adevărului, via a amintirii, dascălul vieții” (Cicero, *De oratore*, II, 9, 36).

decelarea semnificațiilor multiple, de adâncime ale umanității. Emblematica formulare caragialiană „Simt enorm și v d monstruos” e capabilă a creiona plastic și imaginea istoricului roman, preocupat permanent de identificarea resorturilor intime ce pun în mi care ac iunile omenești. Puternica implicare afectivă a scriitorului, în contrapondere cu principiul obiectivității istoricului, tensiunea existențială cutremurătoare a eroilor înșiși, toate conferă literaturii scriitorului roman amprentele unui patos sfâșietor, în m sură zguduitoră conștiinței și amorite, deoarece „la riposte à l’angoisse est la communion, la communauté, l’amour, la participation, la poésie, le jeu... toutes ces valeurs qui font le tissu même de la vie”³.

Urmărit pân la obsesia de mecanisme ce duc la degradarea ființei și a societății, dar și de mijloacele prin care armonia originară să fie restabilită, înșiși viața omului constituie, în fond, centrul preocupărilor sale. Surprinderea realității, în desfășurarea sa complexă, nu arareori articulată antinomic, e crucială în decelarea semnificațiilor multiple, de adâncime ale umanității. Sub ochii noștri, istoricul se metamorfozează, pe rând, în biograf, în antropolog, în teoretician literar și estetician, în psiholog, în sociolog, în politolog. Pasiunii, îndoielii, aspirațiilor, ecurii, cruzimii, în tulburătoare dihotomie, sfâșietoare și discretă, fiecare sunt menite să ne ofere calitatea de coparticipanți la această lume, în sensul implicării, mai ales, al transformării noastre. Astfel, Tacit, având forța „de a reînsoflă și vizionar realitatea, de a contrapune experienței comune coerența frapant-originală a propriei versiuni reintegratoare”⁴, se dovedește nu doar pictorul lumii romane, ci totodată, subiacent, înșiși într-un chip emblematic, și un modelator de conștiințe, iar și, un individ responsabil față de ceilalți în m sură în care este responsabil față de sine.

Realismul tragic, contrabalansat de idealism practic și de patos intemperant ajung să devină lumea lui. Ni se profilează în felul acesta o veritabilă pildă de umanism, a căreia cum înșiși romanii din vremurile altitudinale l-au practicat: conjugarea dimensiunilor practice cu cele spirituale ale existenței, laolaltă puse în slujba Cetei, având conștiința că propria existență își găsește ferme temeiuri numai dacă și atâtă vreme cât se clădește pe generozitate, în sensul său nedijmuit. Configurând o perspectivă transdisciplinară asupra realității, opera scriitorului roman se clădește, în pofida imaginii de suprafață, o umanitate convulsivă, pe fundamentele solide ale spiritualității.

Cercetarea resorturilor ce duc la schismă și la degenerare spirituală, a meandrelor surprinzătoare ale atitudinilor omenești, halucinante pentru spirite naive, oscilațiile de la o extremă la alta, disoluția generalizată a societății imprimă ton de adâncă melancolie, sesizat de interpreții operei sale. Iar dacă și s-a reproșat lui Tacit, pe drept, cinismul, adică, aici, o perspectivă de un realism crud, prea puțin înmuiat de binele ce ar trebui să se lătuie în om, trebuie să observăm totodată că acest cinism nu cruzime, rătăcite ori disprețuitor, ci, în cele din urmă, o soluție existențială salvatoare. Paradoxal, ca și în p strezi m car o f răm de speranță trebuie să ai în tine disperarea extremă, lipsa oricărei speranțe, ne-speranța absolută.

Dezvăluindu-ne o tensiune existențială tulburătoare, o forță transtemporală de avertizare, ceea ce devine amprenta scriitorului este tocmai depășirea acestor elemente secvențiale înspre configurarea unei umanități convulsive, ale cărei repere – niciodată pierdute definitiv – sunt puternic obnubilate de o densă esență a impulsurilor dezintegrante egotiste. „Omul cu mintea limpede este cel care [...] privește viața în față, și își dă seama că totul în ea este problematic și se simte pierdut”⁵.

Disoluția generalizată a societății imprimă ton de adâncă melancolie, sesizat de interpreții operei sale. Neîncetate, variate *pericula* jalonează aleatoriu, dramatic, viața indivizilor. În atare context, lapidaritatea și simplitatea stilistică dobândesc forța unor formulări transtemporale. Extrem de articulat în diversitatea ei, creația lui Tacit devine istoria omului, avertisment asupra resorturilor care duc la decădere, asupra primejdiilor mereu la pândă, în contrapondere, imbold al cultivării virtuților, cale spre fericirea năzduită: „Exsequi sententias haud institui, nisi insignes per honestum aut notabili dedecore: quod praecipuum munus annalium

³ Boris Cyrulnik, Edgar Morin, *Dialogue sur la nature humaine*, Éditions de l’Aube, 2000, p. 49.

⁴ Sergiu Pavel Dan, *Spiritul Romei. O privire comparativă asupra gândirii politice și faptei unui popor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 168.

⁵ Ortega y Gasset, *Revolta maselor*. Traducere de Coman Lupu, București, Humanitas, 1994, p. 176.

reor, ne virtutes sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit”⁶.

Redus la unealt stilistic ,retorica⁷ î i sluje te fidel maestrul. Detaliul nu are nimic din conota iile sale de element de rang secund, concentrând, dimpotriv , liniile de for majore în decelarea semnifica iilor celor mai adânci. Nicidecum surprinz tor pentru lumea de exemplar lapidaritate i rigoare a romanit ii, tocmai ceea ce modernitatea socoate detaliu devine în es tura taciteic element fundamental de iradiere ideatic , de desf urare interioar de o mare amplitudine. Din coresponden a cu Plinius Minor reu im s ne edific m pân la cap t asupra rigorii pilduitoare, ce revendic informa ie, dar i observa ie, analiz , discern mânt. Spicuiesc aici din schimbul de scriitori privitor la sfâr itul lui Plinius Maior, edificator: „Petis ut tibi avunculi mei exitum scribam, quo verius tradere posteris possis”⁸, i, dup aceea, în alta: „Ais te adductum litteris quas exigenti tibi de morte avunculi mei scripsi, cupere cognoscere, quos ego Miseni relictus – id enim ingressus abruperam – non solum metus verum etiam casus pertulerim”⁹.

În aceste împrejur ri, vedem cum întâmpl rile i evenimentele aparent m runte sunt menite s ne reprezinte în dimensiunile sale cele mai profunde, via a noastr : „Pleraque eorum quae retuli quaeque referam parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum [...]. Non tamen sine usu fuerit introspicere illa, primo adspectu levia, ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur”¹⁰. Vremurile viforoase reclam imperativ tocmai atare elemente, aparent de rang secund: „In civitate discordi et ob crebras principum mutationes inter libertatem ac licentiam incerta parvae quoque res magnis motibus agebantur”¹¹. În acest context, conceptul de *mediocritas* presupune capacitatea exemplar a discernerii i deta rii, a alegerii în cuno tin de cauz i a unei extraordinare for e interioare a omului, fiind eminamente subiectiv , de a- i estompa la maximum pulsuniilor afective în favoarea celor ra ionale. Altminteri, vl guit de existen , sceptic (în str fundul sufletului s u) cât prive te propria-i putere de selectare a adev rurilor solide, individul regreseaz cu o gra ie alarmant înspre fiin a ce alege, asemenea puilor de pas re, hrana „intelectului, a ra iunii” gata digerat . E aceasta o situa ie primejdioas , pierz toare pentru om, r spunz toare de multele sale e ecuri. Nu preget s invoc aici romanul scriitorului suedez Artur Lundkvist, *Îndoie te-te, cruciatule*, veritabil oglind a efectelor distructive, fatale, ale acestei lipse de reflec ie, de atitudine activ i personal în toate ac iunile noastre, în toate alegerile noastre, condi ie *sine qua non* a inteligen ei, a în elepciunii, a celor valide i durabile. „Meritul unui istoric nu este acela de a trece drept profund, ci acela de a cunoa te nivelul umil la care func ioneaz istoria; el nu trebuie s aib vederi elevate sau chiar realiste, ci s tie s judece cum trebuie lucrurile mediocre”¹².

În pofida limitelor comprehensiunii istoriei¹³, lectura operei lui Tacitus se dovede te un act de comprehensiune în dubl articulare: de introspec ie fulgurant în lumea roman la început de eon cre tin, dar i de scrutare a sinelui. Dac se vorbe te cu obstina ie despre „ingrătitudinea” memoriei umane, Tacit vine s destrame valen ele apriorice ale acestei aser iuni: „adempto prin inquisitiones etiam loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam

⁶ *Annales*, III, 65: „Nu mi-am propus s înf i ez toate p rerile, ci doar pe cele care se disting fie prin m re ia lor, fie prin tic lo ia de neuitat”.

⁷ Vezi în acest sens Gustav René Hocke, *Manierismul în literatur . Alchimie a limbii i art combinatorie esoteric . Contribu ii la literatura comparat european* . Edi ia a doua revizuit . Text integral. În române te de Herta Spuhn. Prefa de Nicolae Balot , Bucure ti, Editura Univers, 1988, p. 163-164.

⁸ Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*, VI, 16, 1: „Îmi ceri s î i scriu despre moartea unchiului meu, ca s o po i consemna cât mai exact pentru posteritate.”

⁹ Idem, *ibidem*, VI, 20, 1: „Spui c epistula în care, îmboldit de tine, i-am scris despre moartea unchiului meu te îmbolde te s afli nu doar temerile, ci i încerc rile pe care eu, r mas la Misenum – c ci aici ajunsesem când m-am întrerupt –, le-am îndurat.”

¹⁰ *Annales*, IV, 32: „,tiu prea bine c multe din întâmpl rile pe care le-am relatat i pe care le voi relata vor p rea, poate, m runte i neînsemnate spre a fi amintite [...]. Totu i, nu va fi lipsit de folos dac se p trunde înl untrul acelor întâmpl ri, neînsemnate la prima vedere, din care adesea r sar cauzele marilor evenimente.”

¹¹ *Historiae*, II, 10: „Într-o cetate dezbinat i ezitând între libertate i desfrâu, din pricina deselor schimb ri de domni, chiar i întâmp rile m runte pricinuiau mari zguduiri.”

¹² Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*. Traducere din limba francez de Maria Carpov, Bucure ti, Editura Meridiane, 1999, p. 137.

¹³ Vezi, în acest sens, Raymond Aron, *Introducere în filozofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivit ii istorice*. Edi ie nou rev zut i adnotat de Sylvie Mesure. Traducere din francez de Horia G nescu, Bucure ti, Humanitas, 1997, p. 189-192.

tacere”¹⁴.

Natura funciar pesimist a istoricului roman nu eludeaz o cert perspectiv soteriologic . „Scris i citit a a cum se cuvine, istoria ne înal în această atmosfer de libertate în mijlocul tuturor necesit ilor vie ii noastre fizice, politice, sociale i economice. [...] istoria nu este o simpl relatare a faptelor i evenimentelor moarte. Istoria, ca i poezia, este un organon al propriei noastre autocunoa teri, un instrument indispensabil pentru edificarea universului nostru uman”¹⁵. Într-o lume învolburat , destinul gânditorului i omului politic roman atest nevoia de adev r(uri), de coeren i de convergen între principii i fapte, între cutume i gândire. Extrem de articulat în diversitatea ei, crea ia lui Tacit devine istoria omului, avertisment asupra resorturilor care duc la dec dere, asupra primejdiilor mereu la pând i, în contrapondere, imbold al cultiv rii virtu ilor, cale spre fericirea n zuit . Însemn m cu adev rat ceva dac tim ca, p strănd ceea ce e pre ios, s remodel m, s înnoim în consonan cu ordinea atemporal a universului, cosmosul nostru. „F r opinii – ne încredin eaz Ortega y Gasset –, convie uirea uman ar fi un haos, ba chiar mai mult: un neant istoric”¹⁶. Aceast idee suveran jaloneaz în adâncime i opera lui Tacit.

Bibliografie

- Aron, Raymond, *Introducere în filozofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivit ii istorice*. Edi ie nou rev zut i adnotat de Sylvie Mesure. Traducere din francez de Horia G nescu, Bucure ti, Humanitas, 1997.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*. Traducere de Constantin Co man, Bucure ti, Humanitas, 1994.
- Cyrulnik, Boris, Morin, Edgar, *Dialogue sur la nature humaine*, Éditions de l’Aube, 2000.
- Dan, Sergiu Pavel, *Spiritul Romei. O privire comparativ asupra gândirii politice i faptei unui popor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.
- Foucault, Michel, *Cuvintele i lucrurile. O arheologie a tiin elor umane*. Traducere de Bogdan Ghiu i Mircea Vasilescu. Studiu introductiv de Mircea Martin. Dosar de Bogdan Ghiu, Bucure ti, Editura Univers, 1996.
- Gasset, Ortega y, *Revolta maselor*. Traducere de Coman Lupu, Bucure ti, Humanitas, 1994.
- Hocke, Gustav René, *Manierismul în literatur . Alchimie a limbii i art combinatorie esoteric . Contribu ii la literatura comparat european .* Edi ia a doua revizuit . Text integral. În române te de Herta Spuhn. Prefa de Nicolae Balot , Bucure ti, Editura Univers, 1988.
- Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*. Traducere din limba francez de Maria Carpov, Bucure ti, Editura Meridiane, 1999.

Surse

- Cicero, Marcus Tullius, *De oratore*, texte établi et traduit par Esther Brégnet, Paris, Les Belles Letres, 1989.
- Plinius, Caecilius Secundus Caius, *Lettres. Tome II (livres IV-VI)*, texte établi et traduit par Anne-Marie Guillemin, Paris, Les Belles Letres, 1967.
- Tacitus, P. C. *Annalium reliquiae*, texte latin publié avec des arguments et des notes en français par Émile Jacob, Paris, Hachette, 1887.
- Idem, *Historiarum libri I, II*, texte latin publié par Henri Goelzer, 3e édition revue, Paris, Librairie Hachette, 1896.
- Idem, *Vie d’Agricola*, Paris, texte établi et traduit par E. de Saint-Denis, Les Belles Letres, 1985.

¹⁴ *Agricola*, 2: „luându-ni-se prin anchete chiar posibilitatea de a vorbi i de a auzi. Ne-am fi pierdut chiar memoria odat cu vocea, dac ar fi fost în puterea noastr tot pe atât s uit m pe cât s t cem.” Condi ionalele irealele dau amploare deplin , pe t râmul latinei, ideii.

¹⁵ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*. Traducere de Constantin Co man, Bucure ti, Humanitas, 1994, p. 284, 285.

¹⁶ Ortega y Gasset, *op. cit.*, p. 150.